

УДК: 811.163.41'374

811.163.41'18"

https://doi.org/10.18485/kij.2017.64.1_2.6

НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 24.02.2017.
Прихваћен: 15.04.2017.

ТРАГОВИМА СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФСKE КУЛТУРЕ (АНАЛИЗА ЈЕДНОГ РУКОПИСНОГ РЕЧНИК ИЗ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА)**

Рад представља историјско-лексикографску анализу рукописног речника српског разговорног језика из прве половине XIX века, који се под називом *Скуп ређи' српски' речи и изреченија* чува у Архиву Српске академије наука и уметности. На материјалу овог речника описују се врсте језичке грађе које га сачињавају, као и лексикографске технике у њиховом представљању и обради. На основу тога, доносе се закључци о методолошком опсегу и диметима српске лексикографије у датом периоду.

Кључне речи: лексикографска историографија, лексикографска теорија, лексикографски поступак, српски (раз)говорни језик у XIX веку.

Увод

1.1. ПРЕДМЕТ, ЗАДАТАК И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Лексикографска историографија представља област лингвистике која за предмет има језик посматран кроз његове историјско-лексикографске изворе (штампане и рукописне речнике, збирке и спискове речи). У проучавању ових извора узима се у обзир њихова *макроструктура* (нпр. избор лексичке грађе у историјском речнику, који даје хоризонтални пресек лексичког фонда у одређеном периоду друштвеног развоја); као и *микроструктура* (нпр. законитости обраде одредница у историјском речнику, које одсликавају формално-научне принципе у обради језичког материјала који

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је израђен у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

су заслужни за организацију речника као лингвистичког дела). Док макроструктура историјских речника говори о томе како њихови аутори перципирају свет који их окружује, микроструктура открива њихове погледе на језик којим се служи.¹

1.2. Лексикографска историографија комбинује лингвистички, историјски, семиотички и друге приступе материји.² Стога она може послужити и као основ за упознавање ученика (студената) са историјским развитком српског језика. Разматрањем историјских речника који чине део њихове језичке културе, ученици се могу упознати са природом лексичког фонда у (даљој и ближој) повести развитка српског језика, као и са обимом и дометима лингвистичких сазнања у одређеном временском раздобљу.

1.3. Имајући изложено у виду, за задатак истраживања поставили смо анализу (виђену кроз опис макро- и микроструктуре) једног рукописног речника непознатог аутора из прве половине XIX века. Ова анализа одвија се кроз две групе питања које егзистирају напоредо у раду: 1) која је природа језичког материјала у анализираном речнику, и, у складу са тим, шта овај речник говори о историјском контексту употребе српског језика? – и 2) како аутор поменутог речника обрађује језичку грађу која је у њему представљена (нпр. како влада начелима категоризације појмова, идентификације одредница и др.) и како се односи према тој грађи у склопу језичких сазнања која су актуелна у његовом времену (нпр. узимајући у обзир теорије о пореклу и природи речи с краја XVIII и почетка XIX века).

1.4. Циљ овог истраживања је да, на примеру једног историјског речника, осветли појам *лексикографске културе* као скуп аутентичних погледа на језик који се развијају у историјском континуитету у српској лексикографији XIX и XX века. Гледиште које заступамо у раду јесте да састављање речника у XIX веку представља полазну тачку сазнања о лексичком систему која ће свој коначни облик достићи у другој половини XX века, у појмовима прагматичког, жанровског и енциклопедијског приступа лексичком значењу, који чине део метода савремене дескриптивне лексикографије.

Опис речника

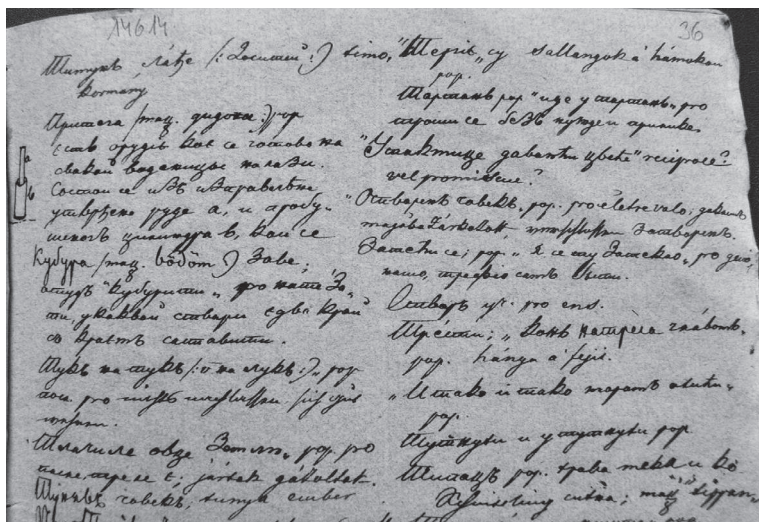
2.1. Рукописни речник који представља предмет наше анализе носи следећи наслов: *Скуп рећи 'српски' речи и изреченија, понајвише несредствено [непосредно] из разговорни 'простака уста [уста простака] брижно и разумно прибављен*. Чува се у Архиву Српске академије наука и уметности.³ Речник има 58

¹ Опис микро- и макроструктуре историјско-лексикографских извора преузели смо од В. Хилена (Хилен 2009: 22–28); док су општи задаци лексикографске историографије као дела лингвистичке историографије дефинисани у: Свигерс 2010 (1–3).

² Једно виђење методолошког опсега ове дисциплине дато је у: Свигерс 2010 (2).

³ На цедуљи приложеној уз речник (од 22. 1. 1988. године) стоји да је овај рукопис Архиву САНУ завештао др Гавра Гојковић, председник Стола седморице у Загребу. Тадашњи управник

страна двостубачног текста са око 1.800 лексичких уноса. Чине га речи и изрази са дефиницијама (претежно на српском језику) и квалификаторима, примерима, као и мађарским (ређе немачким и латинским) преводним еквивалентима. Већина текста је написана ћирилицом на којој су видљиви утицаји Вукове реформе правописа, али и старије конвенције. Изглед једне странице овог речника дајемо на Слици 1:

Слика 1: Скуп ређи 'српски' речи и изреченија, стр. 36↑

2.2. О природи речника сведочи његов наслов, који је, сагласно културним обичајима XIX века, дат као низ формулација које одређују карактер дела. Формулацијом „скуп ... српских речи и изреченија” аутор наглашава да се у речнику скупљају (и обрађују) речи и њихове контекстуалне реализације. Формулацијом „непосредно из разговетни’ уста простака ... прибављен” истакнуто је да његов главни извор чини разговорни језик у непосредној комуникацији. Коначно, формулацијом да је речник прибављен „брижно и расудно” аутор истиче да је дело састављено уз помоћ научног промишљања и расуђивања. Према свему што је изложено, *Скуп ређи 'српски' речи и изреченија* би се типолошки могао одредити као научни речник комбинованог, прагматичко-лексикографског типа, писан са циљем да представи речи и изразе који су присутни у разговорном језику „простих, обичних људи” с почетка XIX века.

2.3. И поред тога што речник није потписан ни датиран, захваљујући реалацијама у његовом тексту могуће га је локализовати и хронолошки и територијално. Тако нпр. можемо закључити да је ово дело настало у првој половини XIX

Архива САНУ, др Мирослав Пантић, означио је речник као „оригинални рукопис из времена око половине 19. века”.

века (око 1830. године),⁴ на простору Војводине,⁵ и да му је аутор – врло вероватно – православни свештеник⁶ који је познавао све важне аспекте културног и политичког живота своје заједнице: друштвена и верска збивања, граничарску службу у Аустроугарској монархији, пољске и кућне радове и др.

Типови језичке грађе у *Скупу рећи српски речи* и *изреченија*

У речнику се обрађују три засебна типа језичке грађе:

- 1) „изреченија” (као најфреквентнији облик речничког уноса);
- 2) енциклопедијски обрађене лексеме; и
- 3) лексеме које чине делове номенклатурних целина (нпр. називи за биљке, за птице и др.).

У наставку рада ћемо описати начела представљања и обраде сваког појединачног типа.

3. „ИЗРЕЧЕНИЈЕ” КАО ЈЕДИНИЦА РЕЧНИЧКЕ ГРАЂЕ И ПРЕДМЕТ ОБРАДЕ. Под појмом „изреченија” аутор речника подразумева устаљене спојеве две или више речи који су типични за (раз)говорну комуникацију. Ту спадају примери комбинаторне и фразеолошке употребе речи, који одговарају одређеним комуникативним сценаријима. Будући да „изреченија” представљају карактеристичне одсечке (раз)говорног тока, аутор их у речнику обрађује као самосталне језичке јединице са засебним значењем.

У односу на оно што означавају, „изреченија” у речнику се могу поделити на следеће целине:

3.1. ЗАМЕНИЧКИ (ПРОНОМИНАЛНИ) И ГЛАГОЛСКИ ИЗРАЗИ: *до тога, и тако и тако, то није тако, све то па то, одовуд одонуд, то ће рећи, тако да кажем, може бити* и сл. У језику ови изрази имају својство комуникативних маркера са евалуативним значењем (Пипер 2014: 36–38). У речнику се наводе заједно са ширим контекстом употребе, који појашњава њихову семантику на скали одређе-

⁴ О времену настанка речника говори нпр. речнички опис лексеме *пушка*, који је дефинисан разлагањем овог појма на следеће саставне делове: а. Цев; б. Гвожђе или справа где иде Метак; в. Чанчић; г. Тетикъ; д. Кундакъ. Ослањајући се на ову дефиницију, закључујемо да је речник настао око 1830. године, будући да се гвоздене цеви на пушкама у Хабзбуршкој монархији употребљавају до краја треће деценије XIX века, после чега се замењују савременијим механизмима. Саставни део истог типа пушке представља и *чанчић (чанак)* као посуда у којој се одмерава количина припале (барута). За ову информацију захваљујемо се Бошку Љубојевићу, кустосу збирке ватреног оружја Историјског музеја Србије у Београду.

⁵ О томе, између осталог, сведочи и чињеница да се лексички материјал у речнику подудара са најстаријим слојем лексичког материјала са тих простора који је фиксиран у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*: у збиркама речи Љубомира Лотића (1902), Паје Аршинова (1901), Светозара Мл. Бајића (1899) и Платона Подградског (1899).

⁶ За податак о професији аутора речника заслужан је следећи биографски моменат у речничком тексту: изреченије (израз) „До Божіе волѣ я самъ” дато је као одговор на питање: „Єстели Вы Прота Бечк.[еречки]?” – које је, сва је прилика, постављено самом лексикографу.

ности–неодређености, релевантности–ирелевантности и сл., нпр.: ● *није њему до тога (није му до игре, није му стало до његови' 1000 фор.)*; ● *и тако и тако морамъ отићи*; ● *заопуцао си све то на то*; ● *досадъ тако да кажемъ – добро е, и сл.*

3.2. ИДИОМАТСКЕ ФОРМУЛЕ. У речнику се наводе у виду лексема са њиховим лексичко-граматичким или колокационим окружењем, нпр.: ● *квар: нема квара ништа*; ● *подсмеј: није то за подсмеј*; ● *потреба: није од потребе*; ● *првина: кажесе: није ми првина што сад радим*; ● *смишљено: ала е халъина лепо сашивена, знате – ко смишљена*, и др. Засебно се наводе ФРАЗНЕ ЛЕКСЕМЕ (глаголи и придеви са реакцијским допунама типичним за контекст дијалога): ● *држи се на мудрости*, ● *стићи за вида*, ● *избацити пушку*, ● *избити из главе црне мисли*, ● *окретан човек*, ● *сркати и сркућати чорбу*, ● *улучи прилику*, ● *поглавито место*, ● *дебео глас*, ● *блиски пријатељи*, ● *зла прилика*, ● *млеката коза*, ● *зашло сунце* и др.

3.3. ДИСКУРЗИВНЕ ФОРМУЛЕ. У речнику ово поље обухвата исказе и обрте који се типично јављају у свакодневним комуникативним разменама. Дискурзивне формуле имају својства емоционалних клишеа који чине основ њихове конотативне семантике (Селиверстова 2000: 502), а у српском језику са почетка XIX века долазе као обавезни део говорних чинова запитаности, прекора, грдње, савета и сл., нпр.: ● *а што се Бога ти ти жучиш тако*; ● *зацакали сте децо*; ● *куд си наумио*; ● *кудъ си пристао сотимъ*; ● *мани се тога разговора дай да водимо велике речи*; ● *шта оклеваш*; ● *подрж' Боже тако*, и др.

3.4. У речнику се као „изреченија” бележе и разне врсте израза са општом функцијом коментара ситуације у којој се говорник налази. У зависности од значења и употребе деле се на више подтипова:

3.4.1. СВАКОДНЕВНИ (РАЗ)ГОВОРНИ ИЗРАЗИ. У речнику се тумаче навођењем (раз)говорног контекста у коме су употребљени, као и парафразом која се уводи квалификатором *рго* („уместо”), нпр.: ● *„знаће и онъ за госу докъ дође на женскій темель” рго докле се ожени*; ● *„онъ му е самртну чашу попио” рор.[ulare] рго онъ е израдїо да буде погубљенъ и обешенъ*; ● *„Вашиъ лонаць, Вашиъ светаць” рго чините што Вам драго, Ваше е рор.*; ● *„у срцу смо” рго срдимосе едно на друго*, и др.

3.4.2. ПОСЕБАН ВИД ГРАЂЕ ЧИНЕ УНУТАРЊЕ СТЕПЕНОВАНИ ИЗРАЗИ. Чине их два члана у напоредном односу, од којих први има значење узрока, а други последице или резултата, нпр.: ● *у Циганке тврдъ !:дебео:) образъ, ал и пуна торба*; ● *омрси Среду на запости Суботу*; ● *кадъ си убио пса, а ты га и завуци за плотъ*; ● *у који опанци састали у исти се растали*; ● *кашиком га закусује а дршком му очи вади*; ● *то е стеко а ово затеко*, и сл.

3.4.3. ПОРЕДБЕНИ ИЗРАЗИ СА ВЕЗНИКОМ *као*: ● *живи ко псето у лето*; ● *стои му одъ воље ко шокцу постъ*; ● *она бы ко крмача у кочину*; ● *мерите за мене ко врана за скелецију*; ● *оста сама, ко птица на сувој грани*; ● *срля ко мува безъ главе* и сл. У говору се користе у функцији описа стања или активности, односно моралног или материјалног стања онога ко се процењује.

3.5. Пословице. У речнику се наводе заједно са говорним сценаријем у коме се употребљавају, нпр.: ● *кад ко каже: „боље је код куће”, онда се шалећи одговара: „да је кућа добра и курјаци би куће правили”*; ● *идемъ да направимъ съ Дудомъ, па ни я њему кумъ, ни онъ мени приятель*. Судаћи према грађи, пословице употребљене као „изреченија” најчешће имају шалвив или ироничан призивок: ● *једна луда батина доста на сто лонаца*; ● *навалио ко муя на еванђеље*; ● *тешко пуници на зетовой улици*; ● *девојка је туђа кућа*; ● *немож’ око меда радит’ да не омедляшъ руке*; ● *съ туђимъ добромъ узалудъ псу мука*; ● *живом курјаку нико није реп измерио* и др.

3.6. Одабир и груписање „изреченија” у речнику који су изложени у т. 3.1.–3.5. упућују на следећи закључак. За разлику од већине лексикографа XIX века, који језик посматрају као скуп лексема (најчешће у дијалекатском или етнографском контексту),⁷ за аутора *Скупа ређи’ српски’ речи и изреченија* језик представља континуум идиома, који кодирају речи као делове ширих граматичких и прагматичких комплекса. Овако постављена концепција „изреченија” сведочи о томе да је непознати српски лексикограф, још почетком XIX века, дошао до закључка да се разговорни језик, поред лексичког, реализује и на дискурзивно-прагматичком нивоу; као и да је настојао да јединице тог нивоа лексикографски разврста и обради.

3.7. О ПРИНЦИПИМА ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ОБРАДЕ „ИЗРЕЧЕНИЈА” КАО ОСНОВНЕ ЈЕДИНИЦЕ РЕЧНИЧКЕ ГРАЂЕ. Као што је већ истакнуто, назив речника (*Скуп ... речи и изреченија*) треба схватити програмски, као формулацију која одређује карактер његове методологије. У овом контексту, „речи” за аутора речника представљају формализацију садржаја „изреченија” (идиома, конверзационих фраза, двочланих лексема и др.), односно усмеравање њиховог фокуса ка лексичкој јединици која се сматра њиховим смисаоним тежиштем.

Да бисмо ово илустровали, узећемо за пример одредницу *крвъ*, која је у речнику обрађена на следећи начин:

Крвъ: „нећу да е више видимъ, кадъ ми е едаредъ направила крвъ у кући”; inimicitus excitamî; „биће међу њима крвъ и ножъ” male vivem.

Као што је из примера видљиво, „реч” *крвъ* у речнику је дата као тематски фокус два „изреченија”: *направити крв* и *крв и нож*, конкретизована примерима у зони типичне граматичко-лексичке спојивости: *направити крв* + *у кући* + *некоме*, и *биће* + *крв и нож* + *међу њима*. Обе дефиниције „речи” дате су у форми латинских фраза које тумаче њен комуникативни смисао: у првом случају ова лексема се користи у (каузално мотивисаном) значењу „побуђивање неприја-

⁷ За такав приступ лексикографском раду карактеристично је писмо Вука Карацића Измаилу Ивановићу Срезњевском од 15. октобра 1852, у коме су изложени његови програмски ставови (Вук 1852/преп.: 757–760). Главну карактеристику Вуковог „система и метода” чини оријентација на реч као примарни предмет речничке обраде. Овај Вуков приступ (који представља доминанту српске лексикографије XIX века) уочили су и истакли бројни истраживачи (Ивић 1966; Кашић 1987; Поповић 1983).

тељства” (*inimicitus excitami*); а у другом у (егзистенцијално мотивисаном) значењу „оживљавање сукоба” (*male vivem*). Између поменутих значења не постоји однос полисемије, већ се лексема *крв* у речнику дефинише као граматикализована јединица у два смисаоно одвојена исказа. Другим речима, за аутора *Скупа ређи’ српски’ речи и изреченија* одредница представља лексему као контекстуално-прагматичку категорију, а не лексему као континуитет њених семантичких улога у језику. Ова разлика потиче од чињенице да „изреченија”, гледано из перспективе лексикографа, представљају примарне, а „речи” секундарне јединице језика. Такав приступ представља одступање од описа свеобухватности значења лексема у корист представљања њихових комбинаторних и контекстуалних својстава.

3.8. Схватању аутора речника према коме „реч” представља смисаону јединицу „изреченија” подређени су сви други парадигматски односи у лексикону. Тако је нпр. „реч” *вѣсть* у *Скуну ређи’ српски’ речи и изреченија* дефинисана на следећи начин:

Вѣсть: „навелили га данасъ” младоженоу у цркви; – „колико самъ я то наговешчавао” рго учио; „есил’ му навестіо да не треба дирати”; „едва смо га обавестили”.

Из изложеног је видљиво да се „реч” *вест* најпре наводи као мотивна основа лексема *навестити*, *наговестити* и *обавестити*, а затим и као тематски фокус „изреченија” формираних уз помоћ њих. На сличан начин су обрађена и друга „изреченија” у речнику: тако је „реч” *валя* нпр. дата као мотивна основа лексема *ваљати* и фокус „изреченија”: „*оће да неваля кућа кадъ се поправля*”; док је „реч” *пачати се* нпр. дата као мотивна основа лексема *пачати се* и *распачати* и фокус „изреченија”: „*непачай се у то*” и „*разпачао сва своя добра*”.

3.9. Изложени поступци у свођењу „изреченија” на „речи” које им стоје у основи могу се довести у везу са главним постулатима теорије о „првобитним” и „произведеним” елементима у језику. Поменути теорију је у српској филологији крајем треће деценије XIX века промовисао Јован Хацић, у раду о творби речи у српском језику (Хацић 1829). Према овој теорији, „првобитна” реч означава „ствар самостојну (*ein für sich bestehendes Ding, oder Wesen*)”, која је настала без везе са другим стварима или појмовима. Са друге стране, „произведена” реч је настала додавањем смисаоних и творбених елемената на основу самосталног појма (Хацић 1829: 77–80). У аналогiji према наведеном, могло би се тврдити да за аутора *Скупа ређи’ српски’ речи и изреченија* лексички фонд представља мрежу смисаоних утицаја који се, са плана лексике, протежу на план њене идиоматске реализације. Тако се у основи језика налазе „првобитне речи” (или, за аутора речника, „речи” као непроменљиви појмовни елементи), а за њима долазе речи „произведене” од основе „првобитних речи”. „Произведене” речи чине саставни део „изреченија” у равни њихове контекстуалне реализације. Такво устројство речника сведочи о изграђеном методолошком концепту његовог аутора, у коме се „изреченије” као основна јединица употребе језика јасно раздваја од „речи” као основне јединице његове појмовне и лексикографске анализе.

4. Енциклопедијска обрада лексема. Поред „изреченија”, у речнику се обрађују и лексеме у енциклопедијском контексту. Те лексеме именују појмове који чине саставни део свакодневног живота обичних, простих људи с почетка XIX века у областима пољских и кућних радова, сточарства, војне службе, превоза, забаве и др. (нпр. *врана*, *овца*, *јарам*, *преслица* итд.). Начела речничке обраде захтевају да се ови појмови описују као део енциклопедијски организованог знања које је одређено њиховом перцепцијом у оквиру кодова културе којој припадају. Другим речима, енциклопедијски опис појмова у речнику подразумева постојање заједничког знања о њиховој семантичкој кохеренцији и категоријалној организацији, које деле сви припадници културе који се служе истим језиком.

4.1. Изложене тврдње ћемо илустровати примерима обраде лексема *врана*, *овца* и *звезда* у *Скupu ређи 'српски 'речи и изреченија* (истицање: Н. И.):

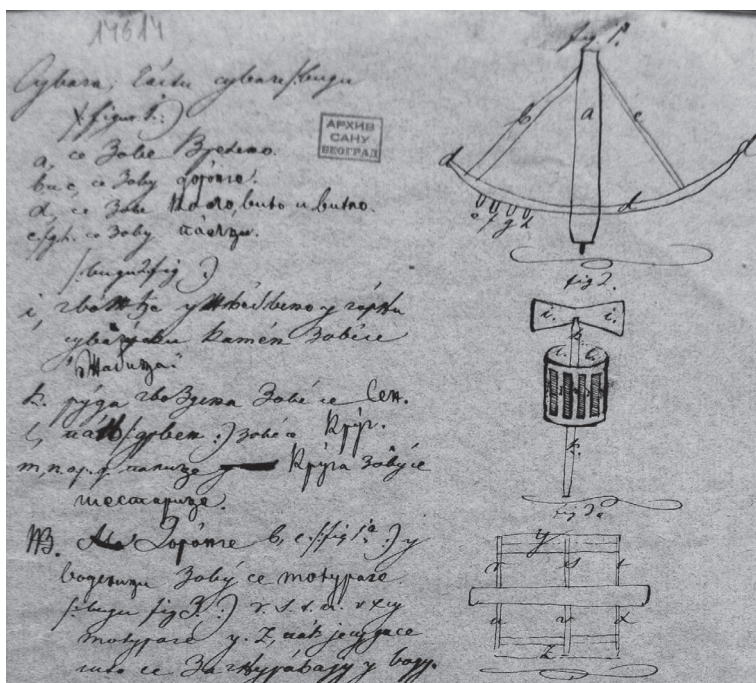
Врана: Вране су 1во црне **гакуше**, које гакућеду или гагћу; живе у чопору и смотáвају се као облак у ваздуху; само ји је под- и у зиму видити. 2го су Вране **шарене**, – пепељасто црне; ове није никад у чопору живеће видити.

[Овца:] Овце су **'ясьенице'** т.ј. кое имаю свое живе яганце; затим **'яловчадь'** meddöseg /:collutir:); и **'подойнице'** коих су яганци рано угинули, па имъ се млеко йошть ние загушило, и зато се и музу.

Звезде: **Зоряча, вечерня, даница и преодница** /:ерь преода часъ тамо часъ овамо:)” рор.

Начела дефинисања и класификације наведених појмова заснивају се на категоријама које чине основу њихове рецепције у свакодневном животу Срба са почетка XIX века. Тако је појам *вране* класификован према категоријама [БОЈЕ], затим [ГЛАСА], [НАЧИНА ЖИВОТА] и [НАЧИНА ЛЕТА У ЈАТУ]; док је појам *овце* класификован према категоријама [ПЛОДНОСТИ] и [ОДНОСА ПРЕМА ПОТОМСТВУ]. Коначно, основу енциклопедијске класификације појма *звезде* чине категорије [ВРЕМЕНА ПОЈАВЉИВАЊА НА НОЋНОМ НЕБУ] и [ПОЛОЖАЈА У ОДНОСУ НА ГОВОРНИКА]. Као што је видљиво из изложених примера, у опису појмова употребљене су категорије које мотивишу њихове народне називе у оквиру врсте.

4.2.1. Посебан случај у обради представљају *сложени појмови*, који стоје за оруђа, оружја, направе и сл., другим речима, за објекте механичког типа који су сачињени од мноштва саставних делова (нпр. *вретено*, *пушка*, *саонице*, *свирале* и др.). У речнику се сложени појмови обично описују сликовном дефиницијом уз набрајање појмова који их конфигуришу, као што је видљиво из дефиниције лексеме *сувача* („млин који покрећу коњи”) датој на Слици 2:

Слика 2: Опис и дијаграм појма сувача у Речнику ређи' српски' речи и изреченија

Сувача; части суваче /:види fig. 1:)

a, се зове вретено.

b, и c, се зову доронге.

d, се зове коло, вито и витло.

e, f, g, h, се зову палци. /:види 2. fig.:)

i, гвожђе ужљебљено у горњи сувачарски камен зовесе „жабица.”

k, руда гвоздена зове се Сен.

l, пањ /:дрвен:) зове се Круг.

m, n, o, p, q, палице круга зову се шестарице.

НЗ. Доронге b, c /:fig. 1a:) у воденици зовусе мотураге. /:види fig. 3:)

r, s, t, u, v, x су мотураге у, z., пак јесу да се што се загњуравају у воду.

Уочава се да је сложени појам сувача дат у форми семантичког поља састављеног од појмова нижег ранга који имају статус његових хипонима или меронима (Круз 2005: 150). Оваква обрада подразумева да је сваки појам нижег ранга одређен својим односом на место и улогу у конфигурацији главног појма. Тако је нпр. појам жабица (i) описан као „гвожђе ужљебљено у горњи сувачарски камен”, док су изглед и намена других потпојмова дефинисани упућивањем на дијаграм који представља сувачу као интегралну појмовну целину.

4.2.2. Специфичност поступака у дефинисању сложених појмова нарочито је видљива када се наведена дефиниција упореди са дефиницијом лексеме *сувача* из *Српског рјечника* В. С. Караџића (Вук 1852/Рј.: 723):

сувача, f. die Roßmühle, mola equaria: Пуца му срце (за ким, или за чим) као кобили за *сувачом*.

Као што се види из изложеног, у *Српском рјечнику* појам се представља као део језичке слике света припадника говорне заједнице која га употребљава, што најчешће искључује његову категоризацију у оквиру врсте и(ли) даљу сегментацију на потпојмове. Са друге стране, дефиниција у *Скupu ређи 'српски' речи и изреченија* сведочи о вишем нивоу лексикографске апстракције, у коме се (механички) појмови дефинишу као сложене референцијалне целине. У контексту овог поређења, *Скуп ређи 'српски' речи и изреченија* сведочи о раном покушају да се у лексикографију уврсте елементи описа засновани на поступцима категоризације појмова засноване на односу хипероним–хипоним, што представља важну новину у српској речничкој методологији прве половине XIX века.

5. ОБРАДА ЛЕКСЕМА У САСТАВУ НОМЕНКЛАТУРНИХ ЦЕЛИНА. Као засебан вид грађе у речнику се издвајају и лексеме у саставу номенклатурних целина. Дефиниције овог типа лексике одређене су таксономским моделима који конституишу њихов садржај.

5.1. Такав поступак видљив је нпр. код народних имена за биљке, која чине најбројнију групу номенклатурних назива у речнику. Издвајамо следеће примере:

Курјачи рор. рор. трава /:мац. *barany pirosito*;) угасито плаветног цвета; уз сваки цвет ње има ко столицу и на њом зрна; противно га се види што се длакасто ко неке гусенице.

Багремац рор. трава, ко дивј багрем; имага белог, жутог, лилафарб, и йошт другојачег цвета.

Грница; рор. „трава од грнице” изгледа ко метла, и кувасе па се тако меће човеку и крмчету на врат.

Ждраљика рор. трава од 5 или 6 дуги сламка, на подобје детелине но листови се готово ко врба, само много ужим; цвета жутом; са стабљикама има више а овако зрнати класа.

Звезданац ... рор. трава и по стаблу и по листови се ко детелина; само су му листови ужи и танји; цвет му се лепо жути. Звезданац овце врло радо еду.

Зеленкада или Зулумкада рор. жуто пролећно цвеће на подобје карамфила, но лишћа йой нису изрежана.

Прцель се трава, граната се ко и божје дрвце, само су йой гранчице дебље од овога.

Челуска; рор. *planta* високог короа, листови подобна маку; но вишла се нег овај и зелених листови. Стари /:Србљи:) су йой „чаурицу самицу” на единог стабла врву извишеу узбирали и мећали за врата од куге.

Као што је видљиво из изложеног, опис биљке се даје према заједничком моделу <назив биљке>. У оквиру овог модела представљају се диференцијалне карактеристике биљке, као и њен однос према другим члановима исте групе.

Конкретно устројство таксономског модела <назив биљке> у речнику сачињавају следеће категорије: [ВРСТА], [БОЈА ЦВЕТА], [ИЗГЛЕД], [РЕЛАТИВНА ВИСИНА СТАБЉИКЕ], [УКУС], [НАМЕНА], [СЛИЧНОСТ / РАЗЛИКА БИЉКЕ СА ПОЗНАТИМ БИЉКАМА / ПТИ-

ЦАМА / ПРЕДМЕТИМА], [ТАКТИЛНИ ОСЕЋАЈ], [УТИСАК КОЈИ БИЉКА / ЦВЕТ / ПЛОД ИЗАЗИВАЈУ КОД ПОСМАТРАЧА]. Природа поменутих категорија је двојака: док једне теже „објективној” и „научној” рецепцији појма (*изглед, боја*); друге се заснивају на његовом искуствено-асоцијативном поимању (*сличности / разлике са другим објектима, утисак који се изазива код посматрача*). Комбиновањем ова два типа категорија добијен је опис који је истовремено природан и хијерархијски организован.

5.2. Описивање номенклатурних назива у речнику одвија се путем категорија које дефинишу њихову семантичку организацију. Такав поступак подразумева да лексикограф влада начелима хијерархизације појмова, као и способношћу да изабере елементе описа који истичу категоријални статус појма у лексичком систему.

Закључак

6.1. Анализа *Скупа ређи' српски' речи и изреченија* кроз типове језичке грађе који су у њему заступљени упућује на закључак да српска лексикографија прве половине XIX века представља целину сложенију него што се то обично закључује на основу доступног материјала. Поменута целина се изграђује кроз више лингвистичких нивоа обраде језика у речнику: 1) дискурзивно-прагматички, који узима (раз)говорни језик за предмет лексикографске анализе; затим 2) појмовни (или когнитивни), који оперише знањем о семантичкој кохеренцији и категоријалној организацији појмова у речнику; и 3) номенклатурни, који хијерархизује појмове у лексикографској обради према категоријама облика, боје, намене и др.

6.2. На основу свега што је наведено, можемо закључити да *Скуп ређи' српски' речи и изреченија* представља значајан извор за даље истраживање историјских корена српске лексикографије.

ИЗВОР

Скуп... (око 1830): Непознати аутор, *Скуп ређи' српски' речи и изреченија*, *понајвише несредствено из разговетни' простака уста брижно и разсудно прибављен*, рукопис, Архив САНУ у Београду.

ЛИТЕРАТУРА

Вук 1852/Рј.: В. С. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.

Вук 1852/преп.: В. С. Караџић, „О Системи и методу мојега Српског Рјечника” (писмо Измаилу Ивановићу Срезњевском), у: Добрашиновић, Г. (и др.) (ур.), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XXVIII: *Преписка* (књ. IX), Београд: Просвета, 1995, 757–762.

Драгићевић 2016: Р. Драгићевић, „Стара лексикографија и српска култура: форме учтивости у српском језику у XIX веку”, у: Ајдачић, Д. (ур.), *Срби и српско*, зборник радова, Београд: Алма, 90–102.

Ивић 1966: П. Ивић, „О Вуковом српском Рјечнику из 1818. године”, у: Ивић, П. (ур.), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. II: *Српски рјечник* (1818), Београд: Просвета, 19–188.

Кашић 1987: Ј. Кашић, „О Српском рјечнику из 1852.”, у: Кашић, Ј. (ур.), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XI/2, *Српски рјечник* (1852), Београд: Просвета, 1483–1744.

Круз 2005: Alan Cruse, *Meaning in Language (An Introduction to Semantics and Pragmatics)*, Oxford: Oxford University Press.

Малышева 2013: И. А. Малышева, „Лексический фонд русского языка XVIII века: состав словника”, у: *Слово и словарь, сборник научных трудов*, Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 54–56.

Пипер 2014: П. Пипер, „О унутрашњој одређеној референцијалности у словенским језицима”, *Јужнословенски филолог*, Београд: Институт за српски језик САНУ, № 70, 35–50.

Поповић 1983: М. Поповић, *Памтивек (Српски рјечник Вука Ст. Караџића)*, Београд: Завод за уџбенике.

Прћић 1997: Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Свигерс 2010: Р. Swiggers, „History and Historiography of Linguistics: Status, Standards and Standing”, <<https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/297571/1/engeutomia.pdf>> (12. 3. 2017)

Селиверстова 2000: Е. И. Селиверстова, „Пословицы как средство эмоционального речевого воздействия”, у: *Слово во времени и пространстве (к 60-летию профессора В. М. Мокиенко)*, Санкт-Петербург: Филологический факультет, 499–507.

Соколов 2012: А. И. Соколов, „Новая химическая номенклатура в русских переводах конца XVIII века”, *Acta Linguistica Petropolitana*, Санкт-Петербург: Наука. № VIII, часть 3, 132–158.

Хаџић 1829: Ј. Хаџић [Милош Светић], „Езык Србскій – Ображанье Србски речій”, у: *Сербске лѣтописи*, Будим: Матица српска, № III/18, 76–92.

Хилен 2009: W. Hüllen, *Networks and knowledge in Roget's Thesaurus*, Oxford: Oxford University Press.

Ненад Б. Ивановић

ПО СЛЕДАМ СЕРБСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ
(анализ одного рукописного словаря из первой половины XIX века)

Резюме

Работа содержит описание и анализ рукописного словаря сербского разговорного языка из первой половины XIX века «Собрание редких сербских слов и изречений» из Архива Сербской академии наук и искусств. При помощи анализа языкового материала в данном словаре, а также способов его представления и характеристики реконструируется методологический диапазон дескриптивной лексикографии указанного периода.

Исследование относится к области лингвистической истории и лексикографической критики и указывает на богатство сербских лексикографических решений XIX века, а также на их научную актуальность. В работе показано, что «Собрание редких сербских слов и изречений» во многом превосходит современные лексикографические теории в области представления и маркирования лексического разнообразия, категоризации и описания понятий, а также анализа специальной терминологии.

В свете вышесказанного исследование данного источника приводит нас к выводу, что сербская лексикография XIX века представляет собой многозначное и многослойное цельное явление. Лучше всего его можно представить как сосуществование различных методологических течений и подходов, включающих знания о языке и его актуальном употреблении, знания о понятиях и их категоризации, а также об энциклопедии как о месте пересечения языковых и понятийных систем.